

אָהרות, עוני ומשפט: המקרה של מקבצי נדבות ברחבת הכותל

שלומית וייס דגן, נתנאל דגן ומיכל קרומר-נבו³

אמר ר' אבין: ... אין עשירות לפני מי שאמר והיה העולם ירושלמי, פאה דף כ"א ע"א, פרק ד הלכה ב

כולנו קבצנים בפני האל
האפיפיור פרנציסקוס (2020)

מטרת המאמר היא לבחון כיצד תהליכים של האָהרה (othering) ושל התנגדות להאָהרה פועלים כלפי אנשים בעוני בפסיקת בתי המשפט. המאמר עושה כן באמצעות ניתוח תוכן של תהליכים בשלוש ערכאות, מבית המשפט השלום ועד בית המשפט העליון, בעניינם של שני אנשים אשר קיבצו נדבות ברחבת הכותל: **מדינת ישראל נגד שוורץ ומושיא**. המאמר מציג שני מבחנים לניתוח תהליכי האָהרה והתנגדות להאָהרה על ידי ממלאי תפקידים במשפט: **מבחן הסובייקטיביות האנושית ומבחן ההקשר**. טקסטים אשר מתייחסים לסובייקטיביות של הנאשמים ולהיסטוריה שלהם וכן להקשר שהוביל אותם לביצוע העבירה ייטו פחות לעשות האָהרה של הנאשמים. במקרה שלפנינו, במבחן הסובייקטיביות נמצאה התייחסות אישית מעטה למושיא ולשוורץ. השניים הם נוכחים-נפקדים בהליכים השונים, ברמה הפיזית והסימבולית, ואף מיוחסות להם תכונות שליליות – בעיקר בהליכים בבית משפט השלום. במבחן ההקשר, בית משפט השלום, המחוזי, וגם באי כוח המדינה בערכאות השונות, מיעטו להתייחס להקשר החיים הרחב של השניים. מנגד, ממלאי תפקידים אחרים, דוגמת האגודה לזכויות האזרח ומרבית שופטי בית משפט העליון, דנו בהקשר של התנאים החברתיים הגורמים להיווצרות קבצנות, בצורך להתמודד עם התופעה באמצעות מדיניות רווחה,

- 1 דוקטור, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן
- 2 דוקטור, המכון לקרמינולוגיה, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים
- 3 פרופסור, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ובסוגיית אי הנגישות לצדק של אנשים בעוני. המאמר דן במשמעויות העולות מתהליכי האַחְרָה והתנגדות להאַחְרָה בתיקי הקבצנים, ובהשפעותיהן התאורטיות והמעשיות.

מילות מפתח: אחרות, עוני ומשפט, מודעות לעוני, קבצנות, סובייקט, הקשר

מבוא

מחקר זה בוחן את מקומו ומשמעותו של עוני בשיח המשפטי העכשווי, כפי שאלו באו לידי ביטוי בדיונים ובפסקי הדין בעניינם של שמעון שוורץ ואליעזר מושיא. השניים הועמדו לדין בעבירה של קיבוץ נדבות ברחבת הכותל לפי תקנות השמירה על מקומות קדושים ליהודים, תשמ"א-1981 (להלן: **התקנות**). מדובר בתיק משפטי ייחודי, אשר התגלגל בשלוש ערכאות ופירנס שלושה הליכים משפטיים חרף היותו, לכאורה, עניין קל ערך. התיק נדון לראשונה בבית משפט השלום ב-2017; כשנה מאוחר יותר הוא נדון במסגרת ערעור בבית המשפט המחוזי בפני הרכב של שלושה שופטים; ובשנת 2019 הוא נדון בבית המשפט העליון בפני הרכב של שלושה שופטים נוספים, לאחר קבלת רשות ערעור. האגודה לזכויות האזרח הוכרה כידידת בית המשפט לאורך כלל ההליכים, והסנגוריה הציבורית הוכרה כידידת בית המשפט בהליך בבית המשפט העליון.⁴ בשנת 2021 דחתה נשיאת בית המשפט העליון בקשה מטעם מושיא לדין נוסף בפסק הדין.

מתן צדקה נחשב לאחת המצוות החשובות ביותר בתורת ישראל (הכהן, התשע"ז), וכדברי הרמב"ם בעדותו, "מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישאל שאין להן קופה של צדקה" (1175 [2021]). במוקד הדיונים בתיקים אלו עמדה השאלה בדבר קבלת צדקה ברחבת הכותל. התקנות לשמירה על מקומות קדושים חלות על כלל "המקומות הקדושים" ליהודים, ובהם הכותל המערבי ורחבתו וכן אתרים שונים בירושלים, חיפה, טבריה, מירון ופקיעין (תקנה 1). התקנות מציבות תנאים לקבלת צדקה ואוסרות על "פשיטת יד וקבלת תרומות, למעט הצבת קופסאות או קופות צדקה במקומות שהועיד לכך הממונה ולמטרות שהוא קבען" (תקנה 2(א7)). העובר על הוראות אלו דינו מאסר עד שישה חודשים או קנס בסך 500 שקלים (תקנה 5). תקנות אלו הותקנו מכוח חוק השמירה על המקומות הקדושים, תשכ"ז-1967.

איסור על קיבוץ נדבות במרחב הציבורי אינו ייחודי לישראל, והוא קיים במדינות שונות ברחבי העולם, במקומות שונים. לדוגמה, בבריטניה (*Anti-Social Behaviour, Crime and Policing Act 2014, s. 35*) ובקנדה (*Safe Streets Act, 1999*), וכן במדינות שונות בארצות הברית, נאסר באופן חלקי או מלא קיבוץ נדבות במקומות מסוימים, למשל ליד מרכזי

4 **ידיד בית המשפט:** כלי המיועד לסייע לבית המשפט בסוגיה מסוימת על ידי מי שאינו צד ישיר לסכסוך הנדון. כלי זה מאפשר להביא בפני בית המשפט אינטרסים או ידע שאינם מובאים בפניו בצורה אחרת, ומסייע לגיבוש ההלכה המשפטית על יסוד הצגת מלוא העמדות בעניין הנדון (דורון ואח', 2011).

עסקים, בקרבת רמזורים, כספומטים, בתי קפה, מדרכות, כבישים מרכזיים, בתי ספר, מגרשי משחקים או אוטובוסים ציבוריים, וכן נאסר בזמנים מסוימים, למשל לקראת השקיעה או לאחר רדת החשכה (Wegner & Norchi, 2019).

בישראל, האיסור על קיבוץ נדבות בתחומי המקומות הקדושים נוסף על העבירות הפליליות החלות על דפוסים מסוימים של קיבוץ נדבות. כך למשל, החוק אוסר קיבוץ נדבות שנעשה תוך כדי חשיפת פצעים או מומים או הטרדה, עבירה שדינה הוא מאסר של עד חודש (סעיף 216(ב) לחוק העונשין, התשל"ז-1977 (להלן: **החוק**)). עוד אוסר החוק לגרום לקטין שגילו פחות מ-16 שנים לפשוט יד או לקבץ נדבות במקום ציבורי, או לשדל או להניע אותו לכך (סעיף 216(א)(2) לחוק), וכן מייחס עבירה למי ש"מתהלך כפושט יד או כמקבץ נדבות, או משתדל להשיג תרומות מכל מין שהוא, והכל באמתלת כזב או מרמה" – עבירות שדינן עד שישה חודשי מאסר (סעיף 216(א)(3) לחוק).

עניינם של שוורץ ומושיא היה הפעם הראשונה שבה נדון לעומק האיסור הפלילי על קיבוץ נדבות לפי תקנות המקומות הקדושים בבית המשפט העליון. עם זאת, המוקד המשפטי של ההליכים היה מעמדן הנורמטיבי של תקנות השמירה על המקומות הקדושים, ובאופן ספציפי – האיסור על קיבוץ נדבות בכותל המערבי. בתי המשפט דנו בשאלות שלהלן: האם תקנות אלה הותקנו כדין? האם ראוי להתערב בהן בשל השפעותיהן על זכויות יסוד? האם מדיניות האכיפה שלהן היא ראויה? וכן בפרוצדורה המשפטית המתאימה: האם המקום המתאים לטעון נגד החוקיות של תקנות אלו יכול להיות אגב בירור המשפט הפלילי עצמו (פרקטיקה המכונה **תקיפה עקיפה**)? או שמא יש להגיש לבית המשפט הגבוה לצדק עתירה נפרדת, במסגרת הליך שיתמקד כולו בבחינת החוקתיות של התקנות (פרקטיקה המכונה **תקיפה ישירה**)?

מקבצי נדבות הם מקרה קיצון של אנשים בעוני, המהווים את ה"אחר", והמפגש איתם מוביל את הציבור להתבוננות עצמית ולהכרעה, גם אם רגעית, בשאלות מוסריות כבדות משקל. שאלות כאלה מעסיקות גם את קובעי המדיניות בנוגע לעוני ולמאבק בעוני. מחקרים מצאו כי המפגש הבין-אישי עם מקבצי נדבות מעלה דילמות מוסריות, ובהן מידת התועלת שיש בנדבה, החשש שהיא עלולה לשמש לקניית סמים ואלכוהול (Dromi, 2012), והתחבטות באשר למידת האמון שיש לתת בהם והחשדנות כלפי מצוקתם (Dromi, 2012; McIntosh & Erskine, 2000). דילמות מעין אלו מאפיינות גם את העוסקים במדיניות כלפי עוני ברמה הרחבה, ובהן שאלות בדבר אחריות אישית לעומת סולידריות חברתית, וגורל לעומת בחירה חופשית בעיצוב החיים. כל אלו הן סוגיות מכריעות ביחס החברה כלפי עוני.

המקרה של שוורץ ומושיא הוא לא שגרתי. למרות זאת הוא מקרה מבחן מיטבי להבניה החברתית של עוני במערכת המשפט. מחד גיסא מדובר בעבירה שאינה חמורה, הנאשמים הודו במיחוס להם, והעונשים שהושתו עליהם – קנס בסך כמה עשרות שקלים והתחייבות להימנע מביצוע העבירה בעתיד – יכולים להיחשב פעוטים על רקע אופיין של העבירות הנדונות בשגרה בבתי משפט פליליים. מאידך גיסא ברור כי מדובר בנושא עקרוני; נושא אשר

נדון בשלושה הליכים שונים, העסיק שמונה שופטים, בית המשפט העליון נתן בו רשות ערעור והקדיש לו פסק דין מקיף, וגורמים כמו האגודה לזכויות האזרח והסנגוריה הציבורית ראו את עצמם כבעלי עניין מיוחד בו כידידי בית משפט. פסיקת בית המשפט העליון, בהיותו הערכאה הגבוהה ביותר במדינת ישראל, מחייבת את הערכאות האחרות. כך שבית המשפט העליון הוא שחקן חשוב המשקף ומכוון תופעות חברתיות באמצעות הכרעותיו (מאוטר, 1998; תירוש, תשס"א). לפיכך, פסקי הדין בהליך זה משקפים תפיסות ערכיות ומוסריות בדבר אופיו של קיבוץ הנדבות, בדבר עוני ועניים, ובדבר הדרכים הלגיטימיות שאנשים יכולים לבחור בהן כדי להיאבק בעוני.

מטרת המאמר היא לנתח את היחס כלפי מקבצי נדבות כפי שעולה מההליכים בעניינם של שוורץ ומושיא, ולהציע שני מבחנים לזיהוי של אחרות ושל היבטים של התנגדות לאחרות בנייתוח של השיח והתוכן בפסיקת בתי המשפט – מבחן הסובייקטיביות ומבחן ההקשר. עיקר המאמר מוקדש להצגת המבחנים וליישומם בהליכים נגד שוורץ ומושיא, אולם לפני כן יוצגו בקצרה היחסים המורכבים בין משפט לבין עוני, וכן בין עוני לבין האֶתְרָה ומודעות לעוני.

משפט ועוני

בחנית הדיונים ופסקי הדין בעניינם של שוורץ ומושיא נעשית על רקע התפתחויות עכשוויות בתחום הדעת ובפרקטיקות המשפטיות של **משפט עוני** (poverty law), אשר מציבות את העוני כקטגוריה מרכזית לניתוח של המערכת המשפטית בכללה, במטרה להגביר צדק חברתי (Cohen-Rimer, 2022). ראשיתו של התחום בארצות הברית בשנות ה-60 של המאה ה-20, עם הקמת שירותים משפטיים שייצגו את עניינם של אנשים בעוני ועסקו במגוון תחומים: תמיכה ציבורית במשפחות, באנשים עם מוגבלות ובזקנים; חינוך מיוחד וחינוך משלים; בריאות ושירותי בריאות; דיור ציבורי, סיוע בדיור וחובות. בהדרגה התפתחה התפיסה ולפיה סוגיות שונות הקשורות לתחום הרווחה יכולות למצוא מענה באמצעות המשפט, וכי אנשים בעוני יכולים להיעזר במערכת המשפט כדי למצוא את זכויותיהם אל מול מוסדות המדינה, וכן כדי להיאבק על זכויות קבוצתיות שעדיין לא הוכרו ככאלה (Housman, 1990).

לצד התפתחות השירותים המשפטיים לאנשים בעוני התפתח גם תחום דעת אקדמי של משפט עוני, אשר אימץ עמדה ביקורתית הרואה בעוני סוגיה של אי צדק חברתי. תחום דעת זה בוחן את האופנים השונים שבהם עוני מעצב את המפגש בין אזרחים מוחלשים לבין החוק במרבית תחומי המשפט, ובכללם המשפט הפלילי, המנהלי והאזרחי. זאת מתוך ראייה מורכבת הרואה במערכת המשפט הזדמנות לתיקון של אי צדק, ואף מצביעה על הטיות נגד אנשים בעוני בחקיקה, בנגישות המשפט, ובהליכים המשפטיים (זיו, 2004). כדי למצוא את הפוטנציאל של מערכת המשפט להעמיד סעד חיוני לאנשים בעוני, מבקש תחום הדעת של משפט עוני לחשוף את תרומתה של מערכת המשפט לחיזוקו של אי צדק ולחולל שינוי של ממש במבנים המשפטיים, וזאת באמצעות בחינה של האופנים הסמויים שבהם פערי כוח מובנים והבניות חברתיות מחלחלים לתוך החוקים והפרקטיקות המשפטיות.

זיו (2004) הצביעה על קושי יסודי הטמון ביחסים בין מערכת המשפט לבין אנשים בעוני, הנובע מכך שמערכת המשפט – בהיותה חלק מהסדר הקיים – מבוססת על מושגים, הגדרות וקטגוריות המשקפים סדר זה ועל כן משעתקים אותו. השתתפות בהליך המשפטי מותנית אפוא מלכתחילה בקבלת המסגרת הקונספטואלית הבנויה על מערך כוחות קיים. ספציפית, משפט פלילי בהקשר של עוני הוא קשה במיוחד, משום שכדי להתנגד לכוחו הדכאני של המשפט יש צורך לחשוף את המנגנונים אשר הובילו אנשים החיים בעוני להפר את החוק. לגישתה של זיו, חשיפת מנגנונים אלו איננה קלה, "כיוון שבדרך כלל מערכת המשפט אינה ערוכה לעסוק בשאלות עומק אלו. משום כך מהווה העיסוק בעוני בהקשר של הפרת חוק ואי ציות אתגר מקצועי שטרם פותח בישראל הן ברמה התאורטית והן באופן מעשי" (זיו, תשס"ה, עמ' 34).

עוני, האֶחָרָה ומודעות לעוני

מאז ראשית שנות ה-80 של המאה ה-20, וביתר שאת בתחילת המאה ה-21, החלו להיחדק הצידה הנטיות הסוציאל-דמוקרטיות שאפיינו את מדיניותה הכלכלית-חברתית של מדינת ישראל בעשורים הראשונים לאחר הקמתה, לטובת אידאולוגיה ניאו-ליברלית (Gal, 2017). מגמה זו באה לידי ביטוי בצמצום במעורבות המדינה ובאחריותה להענקת שירותים, בתהליכים מואצים של הפרטת המגזר הציבורי, בהקשחת התנאים לקבלת גמלאות ובעלייה חדה בשיעורי העוני וחוסר השוויון. על פי הנתונים, מאז 2003 כחמישית מכל המשפחות בישראל חיות בעוני, וכך גם כשליש מכלל הילדים. שיעורים אלו הם מהגבוהים בארצות החברות בארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (OECD), גם אם חלות בהם תנודות קלות בשנים האחרונות (המוסד לביטוח לאומי, 2018).

מדידת העוני המנחה את קובעי המדיניות בישראל, וכן במרבית מדינות העולם המערבי, מבוססת על הכנסה בלבד, ומתעלמת מהיבטים נוספים של מחסור. אולם גישות תאורטיות עכשוויות, דוגמת **הפרדיגמה של מודעות לעוני**, רואות בעוני הפרה של זכויות אדם, אשר מתבטאת לא רק בהיבט החומרי, אלא גם בממדים אחרים (קרומר-נבו, 2015, 2022; Lister, 2004). הפרדיגמה של מודעות לעוני רואה בעוני מחסור בשלושה ממדים: (1) מחסור חומרי; (2) מחסור בהזדמנויות חברתיות, לדוגמה מחסור בהזדמנויות להשכלה, לתעסוקה, לרווחה, דיור ובריאות, כתוצר של מדיניות חברתית-כלכלית, ובעיקר של מדיניות חלוקת משאבים; (3) מחסור בהון סימבולי, אשר בא לידי ביטוי בחוויות של האֶחָרָה, כלומר חוויות של נחיתות, סטיגמה והיעדר קול, אשר מתקיימות בזירה הבין-אישית. בזירה זאת אנשים פרטיים, ובכללם אנשי מקצוע בתחום המשפט, הם שחקנים פעילים (קרומר-נבו, 2015, 2022).

להתייחסות לאנשים החיים בעוני כאל **אחרים** יש שורשים היסטוריים. אחת מנקודות הציון בהיסטוריה זו היא ההבחנה בין עניים "ראויים" לבין עניים "לא ראויים", אשר שימשה במאה ה-18 לצורכי קביעת מדיניות וחלוקת סיוע ציבורי (Katz, 1986). אלא שההבחנה, שהיתה אמורה לשרת מטרות ביורוקרטיות, היטשטשה עד מהרה. עוני נתפס כמצב לא ראוי

ומהותני, אשר מכתים את מי שחווים אותו במוסריות לקויה ובתכונות דוגמת עצלנות, רמאות, פסיביות, תלותיות ומניפולטיביות (דורון, 2008; Fraser & Gordon, 2001; Bullock et al., 2001; Katz, 1986; 1994). זוהי גישה שמרנית לעוני (קרומר-נבו, 2015), התולה את הסיבות לעוני במאפיינים אישיים וחברתיים של האדם החי בעוני, ומאפיינת את המושג **תרבות העוני** שטבע אוסקר לואיס (Lewis, 1966). גישתו של לואיס רואה בעוני תת-תרבות, או תרבות ללא תרבות, ומדגישה את הפגמים האישיים ואת חוסר התפקוד של אנשים החיים בעוני ברמה האישית, המשפחתית, הקהילתית והחברתית כגורמים לעוני.

המחסור בהון סימבולי וחוויות של הֶאָתְרָה מקבלים בעשרים השנים האחרונות תשומת לב מיוחדת בתאוריות רווחה. הֶאָתְרָה נתפסת כגורם התורם לעוני ומחזק אותו (Lister, 2004; Lott, 2002). במסגרת תהליכי הֶאָתְרָה, הפרט האחר אינו נתפס כבעל תכונות ייחודיות, אלא מקושר תמיד לאחת מקבוצות השייכות שלו (לדוגמה, קבוצה מגדרית, אתנית, גזעית, מעמדית, או של נטייה מינית). הקבוצה כולה נתפסת כהומוגנית ואחידה, וההבדלים בין חבריה מטושטשים (Riggins, 1997). השייכות לקבוצה שולית מסמנת את האחרות של הפרט, ולהפך; נחיתותו של הפרט משליכה על הקבוצה כולה, והיא מייצרת היררכיה חברתית, ריחוק והפרדה כלפי ה"אחרים" (דורון, 2008; קרומר-נבו, 2015, 2022). תוצאותיה של הֶאָתְרָה הן תיוג, הפליה, הדרה, ודחיקה לשוליים החברתיים, הקהילתיים, הכלכליים והפוליטיים של מי שזהותו קוטלגה כ"אחר" (Lister, 2004; Schwalbe et al., 2000).

האידיאולוגיה הניאו-ליברלית, המתקשרת לגישה השמרנית לעוני, מקדשת הצלחות על בסיס מאמץ, כישורים ואחריות אינדיבידואלית, ומחזקת את מגמות הֶאָתְרָה. אנשים החיים בעוני נתפסים כחסרי אחריות וכמי שכשלו בהתנהלותם האישית, תוך התעלמות מההקשר החברתי שהם פועלים בו (דורון, 2008). זאת ועוד, הֶאָתְרָה כרוכה בשלילה של עמדת היודע, וה"אחרים" מסומנים כחסרי ידע. לכן אפשר להתעלם מהם ולקבל החלטות הנוגעות לחייהם כציבור וכפרטים, בלי להביא בחשבון את דעתם (קרומר-נבו, 2000).

הפרדיגמה של מודעות לעוני, הרואה עוני כהפרה של זכויות אדם, מעניקה מקום מיוחד לניתוח השיח על אודות עוני. היא בוחנת את הייצוגים החברתיים והתרבותיים של אנשים בעוני, ובפרט את שאלת זיקתם של הייצוגים החברתיים לצדק או לאי צדק חברתי ולאידאולוגיות הרואות באנשים את דמות האחר ומאשימות אותם בעוניים. הן בשיח הציבורי הן בשיח המשפטי מופיעות התייחסויות ישירות לעוני המבטאות תפיסות חברתיות הרואות באנשים בעוני את דמות האחר (טבקה, 2018; Bullock et al., 2001).

בניגוד לתפיסה המאחירה אנשים בעוני, מודעות לעוני משמעה אימוץ של תפיסה ביקורתית הרואה בזירה המשפטית מרחב של התנגדות לעוני ושל ביטוי המחויבות לצדק חברתי (Cohen-Rimer, 2022). מודעות כזו באה לידי ביטוי בזיהוי של נטיות של שחקנים במערכת המשפט להאחיר אנשים בעוני, והתנגדות לנטיות אלה; זיהוי האופנים שבהם עוני יוצר הקשר חיים מגביל ומצמצם; ובחינת האפשרויות הריאליות הפתוחות בפני פרטים לבחור

את התנהגותם. נדרשים היכרות קרובה והבנה מעמיקה של מצבי החיים הקשורים בעוני, וכן תהליכים של רפלקציה עצמית, כדי ששחקנים במערכת המשפט יוכלו לזהות את ההבניות החברתיות שהם פועלים מכוחן, ולהתנגד להבניות חברתיות המאחירות אוכלוסיות מודרות.

במחקרים קודמים נבחנו תהליכי הבניה בפסיקה הישראלית בהקשרים של גילנות, גם היא סוג של אחרות – על רקע גיל (דורון ואח', 2011), ושל מהגרי עבודה (Ajzenstadt & Shapira, 2012). טבקה (2018) בוחן אחרות כלפי אנשים בעוני, ומציג ניתוח של פסק דין של בית המשפט השלום שנדונה בו אחריותה הפלילית של נאשמת, אם לשני ילדים, בגין גנבת כרטיס אשראי ושימוש בו לצורך האכלת ילדיה הקטינים. פפו (2019), שכתבה לאחרונה על פסק הדין המחוזי בעניין מושיא ושוורץ, התמקדה בהבניה המשפטית שלו (תקיפה ישירה ועקיפה וחוקיות התקנה), אך לא דנה במכלול ההליכים ובתפיסות שהעלו השחקנים השונים בעניינם.

לסיכום, הדיון על אודות האָתְרָה של אנשים החיים בעוני אל מול שיח המתנגד להאָתְרָה מייצג מאבק בין התפיסה השמרנית של העוני לבין תפיסתו המבנית-ביקורתית. במאמר זה נדגים כיצד תפיסות סותרות אלו נוכחות ונאבקות זו בזו בשיח המשפטי על מושיא ושוורץ שמקיימים השחקנים השונים בבית המשפט.

שיטת הניתוח

ייצוג של האחר הוא תמיד אקט פוליטי. הוא משקף בחירות מודעות או לא מודעות, תהליכים פרשניים, אידאולוגיות והלכי רוח ציבוריים. למרות העיסוק בייצוגים של האָתְרָה ובביטוי שלהם בהקשרים של אנשים המצויים בעוני, אין אחידות דעים באשר לקטגוריות לניתוחה. יצירת קטגוריות אחידות לניתוח האָתְרָה היא משימה קשה, שכן האָתְרָה עלולה להתרחש במרחבים שונים: בהתנהגות יום-יומית, במדיניות, בטקסטים פרסומיים, תרבותיים או משפטיים, וכן בטקסטים מקצועיים, בהתאם לקונוונציות דיסציפלינריות.

עם זאת, אנו מבקשים להגדיר שני מבחנים כלליים לניתוח מנגנוני האָתְרָה והתנגדות להאָתְרָה, שעד כה נעשה בהם שימוש לניתוח טקסטים מקצועיים של עובדים סוציאליים (קרומר-נבו, 2022), אך הם רלוונטיים גם לטקסטים משפטיים: **מבחן הסובייקטיביות האנושית, ומבחן ההקשר**.

מבחן הסובייקטיביות האנושית קשור באופן שבו הסובייקט מיוצג בטקסט. האָתְרָה נעשית באמצעות מחיקת הסובייקט ועולמו הפנימי או באמצעות ביזוי, תוך כדי רדוקציה של ההתנהגות האנושית למצב של פעולות טכניות. מחיקת הסובייקטיביות כרוכה בהתעלמות מהכוונה, הרגשות, הכאבים, העמדות, הידע, נסיבות החיים, ההיסטוריה האישית והאינטרסים של הסובייקט. ביזוי בא לידי ביטוי בהתייחסות המעניקה פרשנות שלילית להתנהגותו, ומדגישה תכונות שליליות בלבד. אם יש התעלמות מהידע ומהסובייקטיביות של

הנאשם, או שההתייחסויות אליו הן בעלות אופי שלילי בלבד, נוכל לומר כי הטקסט עושה לו הַאֲחָרָה. ככל שתהיה יותר התייחסות לנאשם, לקולו, לידע שלו ולאינטרסים שלו כפי שהוא מגדירם, וזו תהיה בעלת אופי חיובי, נוכל לומר כי הטקסט נוגד הַאֲחָרָה.

מבחן ההקשר כולל התייחסויות להקשר החיים ההיסטורי והממשי של הנאשם, להזדמנויות הפתוחות בפניו, ולאופן שבו עוני ומצבי שוליות נוספים מעצבים את בחירותיו. בהקשר זה התייחסות היוצרת הַאֲחָרָה תיטה להתעלם מההקשר החברתי בכלל, כלומר להניח שההתנהגות של הנאשמים מונעת לגמרי מתוך תכונותיהם האישיות, ושהיא אינה מושפעת כלל מן המצב החברתי או הסביבה שלהם. עוד צורה של הַאֲחָרָה היא קישור פשטני בין עוני לבין התנהגות הנאשמים. קישור כזה טוען כי התנהגות של עבירה על החוק היא צפויה ו"טבעית" בקרב אנשים החיים בעוני, ובכך מייצר אותם כ"אחרים".

אפשר להשתמש בשני מבחנים אלו לניתוח ביקורתי של טקסט ושל ייצוגים שונים של עוני. במאמר זה נעשה לראשונה שימוש בכלים אלו לניתוח ביקורתי של השדה המשפטי. באופן ספציפי, בחנו את הטקסטים באמצעות התייחסות לשאלות אלה:

מבחן הסובייקטיביות האנושית: אילו תכונות מיוחסות לנאשמים? באיזו מידה קולם והידע שלהם מקבלים ביטוי בדיונים או בפסקי הדין? מה ידוע על ההיסטוריה האישית שלהם ועל צורת חייהם מחוץ לקיבוץ הנדבות? באיזו מידה מיוחסת להם אקטיביות או התנגדות לעוני, ומהו אופיה? באיזו מידה נוקטים כלפיהם יחס של חשד או של אמון? באיזו מידה באים לידי ביטוי האינטרסים שלהם כפי שהם עצמם מגדירים אותם?

מבחן ההקשר החברתי והעוני: באיזו מידה ובאיזה אופן מוזכר או נעדר ההקשר החברתי? אילו טיעונים ההתייחסות להקשר החברתי ולעוני מבקשת לחזק?

לצורך כך, פנינו לנתח במשולב את מכלול החומרים בהליכים בעניינם של מושיא ושוורץ. במסגרת זו ניתחנו את פסקי הדין, את הפרוטוקולים של הדיונים ואת טיעוני הצדדים. מכיוון שבעשורים האחרונים יש לארגוני זכויות תפקיד מכריע בקידום של המודעות לעוני ושל השיח על עוני כהפרה של זכויות, ומכיוון שהאגודה לזכויות האזרח השתתפה כידידת בית המשפט בהליכים מראשיתם, בחנו גם את עמדותיהם של ידידי בית המשפט.

שיח מייצר משמעות ותפיסות חברתיות (Foucault, 1969). ניתוח ביקורתי של שיח מתמקד בשפה ובהשפעתה על הבניות חברתיות דוגמת הפליה, הדרה ויחסי כוח (Ivić & Petrović, 2020). בהקשר המשפטי, ניתוח שיח מתמקד ברטוריקה שנקטה, בבחירות הנרטיביות והטקסטואליות, הגלויות והסמויות, המגולמות בשפה המשפטית, ובהשפעותיהן הנורמטיביות (קמיר, 1997). מכאן, ניתוח שיח ביקורתי הוא אמצעי לביקורת על הסדר החברתי הקיים, והוא בעל חשיבות בהקשר של השיח המשפטי, שכן הרטוריקה היא הכלי המרכזי שבאמצעותו נקבעות ההכרעות המשפטיות. באופן מעשי, במאמר זה ביצענו ניתוח תוכן תמטי לחומרים אלו (Braun & Clarke, 2020). כל אחד מהמחברים קרא את

הטקסטים בנפרד, וחילק אותם לקטגוריות לאור שאלות המחקר והספרות. לאחר מכן המחברים השוו ביניהם את הקטגוריות השונות ודנו בהן. במסגרת הניתוח שאפנו להציג עמדה מורכבת שאינה מתייגת באופן בינארי את גישת בתי המשפט או את היושבים על כס המשפט כלפי אנשים בעוני, אלא לחשוף את מבנה השיח המורכב שנוקטים בתי המשפט וממלאי תפקידים משפטיים אחרים כלפי מי שעוברים עבירות הקשורות בעוני.

קיבוץ נדבות בכותל בידי מושיא ושוורץ: השתלשלות משפטית

הדיון בעניינם של שוורץ ומושיא נפתח בשנים 2014 ו-2016, בהתאמה, ואוחד בשנת 2017 בבית משפט השלום נוכח השאלות שעלו בו. המדינה הגישה נגדם כתבי אישום בגין קיבוץ נדבות ברחבת הכותל בשנים 2013–2015, וזאת לאחר שבעבר הורחקו משם פעמים אחדות (ת"פ 28268-03-16 **מדינת ישראל נ' מושיא**; ת"פ 32921-06-14 **מדינת ישראל נ' שוורץ**). כתב האישום נגד שוורץ (כבן 74) מפרט ארבעה מקרים של קבצנות לאורך תקופה של שבעה חודשים. מצוין בו כי בארבע פעמים שונות שוורץ פנה לעוברים ושבים ברחבת הגברים, בעודו מושיט ידו אליהם.

לפי הנטען בכתב האישום נגד מושיא (כבן 34), הוא התהלך באזור הכותל המערבי וניגש לעוברים ושבים תוך שהוא מושיט ידו, קיבל לידי שטר מידי אחד העוברים ושבים, ולאחר מכן קיבל כסף מאדם אחר. לאחר מכן, משראה כי מאבטח הבחין במעשיו, פנה לאדם שמסר לו את מטבעות הכסף, אמר לו "אסור לקחת פה כסף, רק בחוץ", והחזיר לו את מטבעותיו.

ההליך בבית משפט השלום: שוורץ ומושיא יוצגו על ידי הסנגוריה הציבורית, וטענו טענות מקדמיות נגד חוקיותן של תקנות השמירה על המקומות הקדושים, ובפרט של התקנה שמכוחה הם הועמדו לדין. בין היתר, הם טענו כי האיסור הקבוע בתקנה פוגע בזכויות המוגנות בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, וכי הוא נעדר הסמכה מפורשת כדין, אינו הולם את ערכיה של מדינת ישראל, וכי מדיניות האכיפה בהקשר זה איננה ראויה.

האגודה לזכויות האזרח (להלן: **האגודה**), אשר צורפה להליך בבית משפט השלום כדידת בית המשפט, טענה כי התקנה פוגעת בחופש הביטוי, וכי בהתחשב במאפייניהם הייחודיים של מקבצי הנדבות בכותל, הנמנים עם קבוצה מוחלשת, יש לטפל בקיבוץ נדבות באמצעות אזהרה או הרחקה, ולא לנקוט כלים פליליים.

המדינה, מנגד, טענה כי תכלית התקנות היא שמירה על הסדר הציבורי, על פרטיות המתפללים ועל קדושת המקום, כי לא ניתן לקבוע שפשיטת יד היא "עיסוק" כהגדרתו בחוק יסוד: חופש העיסוק, וכי על בית המשפט לנהוג זהירות בבואו לבחון ביטולן של תקנות.

בית משפט השלום דחה את הטענות שהועלו נגד תוקפה של התקנה, ואימץ את עמדת המדינה ולפיה פשיטת יד אינה עיסוק או הבעת דעה. עוד הוא קבע כי נוכח חשיבות השמירה על המקומות הקדושים, התקנה נועדה לתכלית ראויה בדמות שמירת פרטיותם של המתפללים וקדושת המקום, וכי היא מידתית – מן הטעם שהאיסור חל רק ברחבת הכותל, ואינו חל על האזור המוביל לרחבה. לבסוף, בית משפט השלום קבע כי ביצוע האכיפה בידי רשויות האכיפה, שכלל כמה אזהרות טרם הגשת כתב אישום, הוא סביר.

בשלהי שנת 2017, לאחר דחיית הטענות העקרוניות שהועלו נגד התקנות, מושיא ושוורץ הגיעו להסדר טיעון ולפיו הם הורשעו על פי הודאתם בעבירות של פשיטת יד (שוורץ הורשע בארבעה אישומים, ומושיא הורשע באישום אחד). ההסדר בעניינו של שוורץ כלל הסכמה לעניין העונש, ואילו ההסדר בעניינו של מושיא לא כלל הסכמה כזו. לאחר שמיעת טיעונים לעונש נידון שוורץ לקנס בסך 18 שקלים, וכן לחתימה על התחייבות בסך 1,800 שקלים להימנע מהעבירה שהורשע בה. מושיא נידון לקנס בסך 180 שקלים, וכן לחתימה על התחייבות דומה במהותה בסך 3,600 שקלים. יצוין כי המדינה עתרה להשית על מושיא עונש של מאסר על תנאי או מאסר בפועל, אך בית משפט השלום ציין כי לנוכח מהות העבירה ונסיבותיה, וכן בהתחשב במצבו הכלכלי של מושיא, יש מקום להסתפק בקנס ובהתחייבות להימנע מעבירה. עם זאת, בית המשפט הפעיל בעניינו של מושיא התחייבות בסך 8,000 שקלים, שנקבעה בהליך קודם שבו הורשע בעבירות דומות.

ההליך בבית המשפט המחוזי: בשנת 2018 ערערו מושיא ושוורץ על פסק הדין בבית המשפט המחוזי (ע"פ 5629-02-18; ע"פ 11606-01-18). הערעורים, שאליהם הצטרפה האגודה לזכויות האזרח, התמקדו בטענות כי התקנה בטלה בשל פגמים שונים שנפלו בהתקנתה ובתוכנה, כי מדיניות האכיפה בעניין קיבוץ נדבות בכותל אינה ראויה, כי הפלתם של מקבצי נדבות "חוצה קו אדום" ביחסים שבין המדינה לבין העניים החיים בה, וכי אינה מידתית.

בית המשפט המחוזי דחה את ערעורם של שוורץ ומושיא. בפתח הדברים נקבע כי אין מדובר במקרה שיש לאפשר בו "תקיפה עקיפה" של התקנות במסגרת ההליך הפלילי. בהמשך, בית המשפט המחוזי הכיר במצוקתם הכלכלית של השניים, המקשה עליהם לתקוף את התקנות במישרין במסגרת הגשת עתירה נפרדת לבית המשפט העליון. אך בצד האמור ציין בית המשפט כי כיוון שהשניים עשו דין לעצמם, הרצון לשמור על "ריסון שיפוט", והערכת הפגם – לרבות מידת הפגיעה בחופש העיסוק – ככזה שאינו מצוי בדרגת חומרה גבוהה, נקבע כי אין לאפשר במקרה זה תקיפה עקיפה. בהמשך, בית המשפט המחוזי אימץ את קביעות בית משפט השלום באשר לחוקתיות התקנות, וקבע כי התקנה הותקנה בסמכות, כי האיסור הפלילי שבתקנות נקבע לתכלית ראויה, כי הוא מידתי – בהתחשב בכך שאינו אוסר על קיבוץ נדבות באופן גורף, וכי מדיניות האכיפה, המבוססת על הגשת כתב אישום רק לאחר שאדם קיבל שלוש אזהרות, היא ראויה.

ההליך בבית המשפט העליון: בהמשך לכך, באותה שנה הגישו מושיא ושוורץ בקשות רשות ערעור לבית המשפט העליון (רע"פ 8182/18 מושיא ואח' נ' מדינת ישראל (18.02.2020)). בקשות רשות הערעור זכו לתמיכתן של האגודה וכן של הסנגוריה הציבורית, שצורפו כידידות בית המשפט. בשנת 2020 נתן בית המשפט העליון רשות ערעור, אך דחה את הערעורים לגופם, בדעת רוב (כבוד השופטים: דפנה ברק-ארז ונעם סולברג; כנגד דעתו החולקת של כבוד השופט יוסף אלרון).

השופטת ברק-ארז עמדה בפסק דין מקיף על ההיסטוריה של ההסדרה המשפטית של המקומות הקדושים והכותל המערבי לאורך השנים. לעמדתה, יש לאפשר במקרה זה תקיפה עקיפה של התקנות כבר במסגרת ההליך הפלילי, ללא צורך בהגשת עתירה נפרדת לבג"ץ, נוכח המחיר הכבד הגלום בהרשעה בפלילים והנגישות הנמוכה של הנאשמים למערכת המשפט בשל מצבם הכלכלי. עוד קבעה השופטת כי התקנות, והעבירות הקבועות במסגרתן, הותקנו בסמכות. לאחר מכן היא נדרשה לשאלה אם התקנות פוגעות בזכות למינימום של קיום בכבוד, לחופש הביטוי ולחופש העיסוק, וקבעה כי הן אכן פוגעות בזכויות אלה ולו במידת מה. בהמשך לכך היא קבעה כי תכלית ההגבלות על זכויות היסוד הללו – אשר נועדה למנוע פגיעה במתפללים המבקשים לממש פרקטיקות של דת, מסורת ורגש במרחב מוגן מענייני היום-יום – היא ראויה. עוד נקבע על ידה כי נוכח ההיקף הגיאוגרפי של האיסור, נוכח ההבחנה בין קבצנות "מטרידה" (שבה הקבצן מסתובב בין העוברים ושבים ופונה אליהם באופן אישי) לבין קבצנות רגילה (שבה הקבצן יושב או עומד במקום אחד ואינו יוזם קרבה לעוברים ושבים) וסוג הסנקציה הנלווית לאיסור הקבצנות – הגבלות אלו הן מידתיות.

בהמשך פסק דינה קבעה השופטת ברק-ארז כי הגם שיש סמכות להעמיד לדין בעבירה של פשיטת יד, יש לבחון היטב על מי האיסור נאכף, ובאיזה אופן; כי ראוי לקבוע הנחיות ברורות ומתן אזהרות ברורות; וכי בעת הטלת עונשים בגין הפרת התקנה יש לנקוט מדיניות ענישה מידתית המתחשבת במאפייני העבירה והעוברים אותה. פרטנית, השופטת ברק-ארז קבעה כי אין להתערב בעונשם של מושיא ושוורץ מן הטעם שהם כלל לא טענו לכך, אף כי דעתה לא היתה נוחה מעונשם נוכח גובה ההתחייבויות הכספיות שהושתו עליהם. בהקשר זה היא ציינה כי במקרים מסוג זה השימוש בענישה כלכלית באופיה (בפרט בסכומים גבוהים יחסית), ולא רק בעונש מאסר, צריך להיוותר חריג, ועליה לחול באותם מקרים שבהם השתכנע בית המשפט כי העוסקים בפשיטת יד אינם עניים.

השופט סולברג הצטרף לעמדת השופטת ברק-ארז ולפיה יש לדחות את הערעורים. הוא הוסיף כי לגישתו התקנות הותקנו בסמכות, וכי הן משקפות את הצורך באסדרה ובפיקוח כאלה במקומות מסוימים, בנסיבות מסוימות, ובזמנים מסוימים. עוד קבע השופט כי אכיפת האיסור הפלילי במקרה זה מחייבת זהירות, והיא מתקיימת הלכה למעשה נוכח העובדה שלהגשת כתב האישום קודמת אזהרה. הוא הוסיף כי לא ראה הצדקה להקלה בעונשם של מושיא ושוורץ ללא בקשה מטעמם לעשות כן, ואף קבע כי אין מקום לקבוע, אפריורית, כי ענישה כלכלית באופייה צריכה להיות בגדר חריג לכלל.

השופט אלרון, בדעת מיעוט, קבע כי התקנה אינה חוקית, ואף הביע ספק בכך שקיימת בחוק הסמכה מפורשת דייה למחוקק המשנה לקבוע בתקנות כי מעשה פשיטת היד באותם מקומות הוא עבירה פלילית. לגישתו, בהיעדר הסמכה מתאימה לקבוע עבירה זו בתקנות, היא בטלה ואינה בתוקף, ודין הערעור להתקבל כך שהמבקשים יזוכו מביצוע העבירה. עוד סבר השופט אלרון בדעת מיעוט כי אף אם יש להותיר את הרשעת המבקשים על כנה, יש מקום להקלה בעונשם ולבטל את ההתחייבויות הכספיות שהוטלו עליהם.

כחצי שנה מאוחר יותר דחתה הנשיאה אסתר חיות בקשה מטעם מושיא לדיון נוסף בפסק הדין. הנשיאה חיות קבעה כי אומנם בפסק הדין נחלקו הדעות בין שופטי הרוב לשופט המיעוט, אך מחלוקת זו היא פרשנית-יישומית ואינה מצדיקה דיון נוסף (דנ"פ 2952/20 מושיא ואח' נ' מדינת ישראל (9.9.2020)).

מבחן הסובייקטיביות

ברמה הגלויה פסקי הדין אינם עוסקים בעוני, אלא בשאלת השמירה על המקומות הקדושים ואכיפת האיסור על קיבוץ נדבות בכותל. ואכן המדינה מדגישה שוב ושוב את חשיבותם של המקומות האלה, ומצביעים על האיסור לקבץ נדבות בתחום המקומות הקדושים כעל איסור בעל היבטים חיוביים בלבד, שכן הוא תחום למרחב פיזי מצומצם ואינו פוגע בזכותם של מקבצי הנדבות לעשות את מעשיהם מחוץ לתחום רחבת הכותל. ההתעקשות על קיבוץ נדבות דווקא ברחבת הכותל מוצגת על ידי המדינה כהתעקשות קטנונית שאינה נובעת בהכרח מעוני. האגודה לזכויות האזרח והסנגוריה הציבורית (כידידות בית המשפט בבית המשפט העליון) מנסות למסגר את הדיון כדיון הקשור בעוני, ואת התנהגותם של שורץ ומושיא ככזו הנובעת מהקשר החיים שלהם, על מרחב ההזדמנויות המוגבל והמצומצם שהוא מזמן להם.

עם זאת, גם הסנגוריה הציבורית וגם האגודה, אשר מבקשות להביא לקדמת הבמה את האינטרסים של מקבצי הנדבות, מתעלמות כמעט לגמרי מהנאשמים עצמם, שורץ ומושיא. במסגרת מבחן הסובייקטיביות נבחן חמישה היבטים של הדיון המשפטי: (1) באיזו מידה יש בדיונים התייחסות לנוכחות הפיזית של הנאשמים? (2) באיזה אופן יש בדיונים התייחסות לנאשמים כאל בני אדם מלאים, בעלי היסטוריה אישית וחברתית? (3) באיזה אופן יש התייחסות לידע של הנאשמים ולנקודת המבט שלהם? (4) איזו מידה ואיזה סוג של אקטיביות אל מול פסיביות מיוחסת לנאשמים? (5) מהו היחס לסבל הכרוך בעוני?

1. הנוכחות הפיזית: אשר לשורץ – אין בכל הדיונים שום התייחסות אליו. הוא אינו נוכח פיזית בדיונים, וסנגורו נדרש לכך פעם אחת בלבד בדיון בבית משפט השלום. שם הוא מצוין כי שורץ נעדר מפאת גילו, ומצוין כי בית המשפט פטר אותו מלהגיע פיזית לבית המשפט. אולם היעדרו מהמרחב הפיזי בא לידי ביטוי גם בהתעלמות ממנו כאדם בכל הדיונים. למעשה, איננו יודעים עליו דבר מלבד גילו ותיאור העבירה שעבר.

מוֹשֵׂא נֹכַח אֹמֵנִים בְּדִיוֹנֵים בְּבֵית הַמִּשְׁפָּט הַשְּׁלֹם וְהַמְחֻזֵּי, אֲךָ נֹכַחֹתוֹ הַפִּיזִית אֵינָה תּוֹרֵמֶת לְנֹכַחֹתוֹ הַסִּימְבּוֹלִית, וְהַהֲתִיחֶסוּיֹת אֵלָיו סְפוּרוֹת. כִּךְ לְדוֹגְמָה, בְּטִיעוֹנוֹ בְּכַתֵּב בְּבֵית מִשְׁפָּט הַשְּׁלֹם, שְׁבָהֵם בִּיקֶשׁ לְמַחֹק אֶת כְּתָב הָאִישׁוּם נִגְדוֹ, סַנְגּוּרוֹ מֵתֵאָר אוֹתוֹ וְאֵת מַעֲשָׂיו כִּךְ: "עֵקֶב נְסִיבוֹת חַיֵּי הַקְּשׁוֹת, נֶאֱלָץ הַנֶּאֱשָׁם לְפָנוֹת לְחֲסָדֵי הַבְּרִיּוֹת וּלְפִשׁוֹט יָד וְהַמְדִינָה, שֶׁהַעֲדִיפָה לְהַתְעַלֵּם מִמִּצְבוֹ הַקְּשָׁה וְהוֹתִירָה אֶת פְּרִנְסוֹתָו וְאֵת כְּבוֹדוֹ לְחֲסָדֵיהֶם שֶׁל פְּרִטִים, מוֹנֵעַת מִמֶּנּוּ לְפַעוֹל בְּדֶרֶךְ הַנְּרֵאִית לוֹ בְּכַדִּי לְמִצְוֵי מְזוֹר לְקִשְׁיֵי הַרְבִּים" (פְּסָקָה 18). הַסַּנְגּוֹר תּוֹלָה אֶת מַעֲשֵׂה הַקְּבָצוֹת שֶׁל מוֹשֵׂא בְּנְסִיבוֹת חַיֵּי וְהַתְעַלְמוֹת הַמְדִינָה מִמִּצְבוֹ, אֲךָ בְּהַסְבְּרִים אֵלּוֹ רַב הַנְּסֵתֵר עַל הַגְּלוּי. רֵאשִׁית, הַסַּנְגּוֹר אֵינּוּ מְפָרֵט כִּלְל מֵהֵן נְסִיבוֹת חַיִּים הַקְּשׁוֹת שֶׁל מוֹשֵׂא. אֵינְנוּ יוֹדְעִים דְּבַר עַל הַהִיסְטוֹרִיָּה שֶׁלוֹ אוֹ עַל מִצְבוֹ הַבְּרִיאוֹתִי, הַמִּשְׁפַּחְתִּי, אוֹ מִצְבַּ הַדִּיּוֹר שֶׁלוֹ בְּעַת הַעֲבִירָה. שְׁנִית, לֹא בְּרוּר כִּיצַד הַמְדִינָה מֵתְעַלְמֶת מִמִּצְבוֹ. הָאֵם הוּא אֵינּוּ מִקְבֵּל אֶת זְכוּיּוֹתָיו לְסִיוֵעַ מֵהַשִּׁירוֹתִים הַחֲבֵרִיתִים? בִּיטוּחַ לְאוֹמִי? דִּיּוֹר צִיבּוֹרִי? בְּהִיעֵדֵר פְּרִטִים נוֹסְפִים, הַמִּילִים "נְסִיבוֹת חַיֵּי הַקְּשׁוֹת" אוֹ הַהֶאֱשָׁמָה כִּי הַמְדִינָה "הַעֲדִיפָה לְהַתְעַלֵּם מִמִּצְבוֹ הַקְּשָׁה" נִשְׁמַעוֹת שְׁחוֹקוֹת; אֵיךְ בְּהֵן כִּדִּי לְשַׁפֹּךְ אוֹר עַל הַתְּנַהּגוֹתָו שֶׁל מוֹשֵׂא, וְהֵן אֵיךְ יוֹצְרוֹת הַבְּנָה שֶׁלוֹ אוֹ הַזְּדָהוֹת אֵיךְ וְעַם מַעֲשָׂיו.

2. הַנֶּאֱשָׁמִים כְּבָנֵי אָדָם מְלֵאִים: בְּשֶׁלֶב הַטִּיעוֹנִים לְעוֹנֵשׁ בְּבֵית מִשְׁפָּט הַשְּׁלֹם מְפָרֵט הַסַּנְגּוֹר מַעֲט יוֹתֵר: "בְּקֶשֶׁת הַמֵּאֲשִׁימָה לְהַטִּלֵּת מֵאֲסֵר עַל תְּנֵאֵי עַל אָדָם עֵנִי וְאִבְיוֹן אֲשֶׁר נֶאֱלָץ לְפִשׁוֹט אֶת יָדוֹ לְעוֹבְרִים וְשָׁבִים עַל מִנֵּת לְפָרֵס אֶת שְׁלוֹשֵׁת יָלְדָיו הַקְּטָנִים וְאֶשְׁתּוֹ שְׂאִינָה עוֹבֵדֶת, אֵינּוּ גוֹנֵב, אֵינּוּ מִבְּצַע פְּשָׁעִים, הִיא דְרִישָׁה מְקוֹמֶמֶת וְאֵיךְ לֵה מְקוֹם" (פְּרוֹטוֹקוֹל שְׁלוֹם מִיּוֹם 27 בְּנוֹבֵמְבֵר 2017, עֵמ' 11). גַּם כֵּן, הַנִּיִּסְיוֹן לְתֵאָר אֶת מוֹשֵׂא כְּאָדָם נוֹפֵל לְמַלְכוּדֵת הַדִּמְיוֹנִים הַפְּלִקְטִיִּים וְהַרְדּוֹקְטִיבִיִּים שֶׁל עוֹנֵי. הַסַּנְגּוֹר מְבַנֵּה אֶת דְּמוֹתָו שֶׁל מוֹשֵׂא כְּאָדָם "עֵנִי" וְ"אִבְיוֹן", תִּיאוֹר כְּפּוֹל אֲשֶׁר מְדַגֵּשׁ אֶת מִצְבוֹ הַכִּלְכְּלִי הַקְּשָׁה, אֲךָ אֵינּוּ מַעֲנִיק לְמִצְבַּ הַכִּלְכְּלִי אֶת הַפְּרִטִים הַהֲכֵרְחִיִּים כִּדִּי שִׁיִּהְפֹךְ לְמִצְיָאוֹת חַיִּים יִיחּוּדִית וְקוֹנְקְרֵטִית. גַּם תּוֹסַפֵּת הַהֲתִיחֶסוֹת לְהַקְּשֵׁר הַמִּשְׁפַּחְתִּי – שְׁלוֹשָׁה יָלְדִים קְטָנִים וְבֵת זוּג שְׂאִינָה עוֹבֵדֶת – וְאִפִּילוֹ הַהֲתִיחֶסוֹת לְכֵךְ שֶׁהוּא אֵינּוּ נֹקֵט הַתְּנַהּגוֹת עֲבֵרִינִית, אֵיךְ מִצְלִיחוֹת לְהַפְּוֹךְ אֶת מוֹשֵׂא לְסוֹבִיִּיקֵט חֵי. חֲסָרִים בְּתִיאוֹר הַהֲתִיחֶסוֹת לְהַשְׁתַּלְשֵׁלוֹת חַיֵּי שֶׁהִבִּיאָה אוֹתוֹ לְפִשׁוֹט יָד, לְרַקֵּעַ הַמִּשְׁפַּחְתִּי שְׂגָדֵל בּוֹ, לְכִישׁוֹרֵי הַתְּעַסוֹקָה שֶׁלוֹ, וְחֲסָרֵי הַסֵּבֵר לְכֵךְ שְׂאִינּוּ עוֹבֵד בְּעֵבֻדָה מִחוּץ לְקִיבוֹץ נְדָבוֹת. כֵּן חֲסָרָה כֹּל הַהֲתִיחֶסוֹת לְאוֹפִיו שֶׁל מוֹשֵׂא. הַהִיעֵדֵר שֶׁל הַהֲתִיחֶסוֹת אֵלֶּה הוּא מִתְמַיָּה עַל רַקֵּעַ הַהַקְּשֵׁר הַמִּשְׁפָּטִי שֶׁל הַהֲלִיךְ הַפְּלִילִי, שְׁבוֹ נְהוּג לְהַבִּיאַ חוֹת דַּעַת חִיצוֹנִית עַל הַנֶּאֱשָׁמִים, וְאֵלֶּה יְכוֹלוֹת לְשַׁפֹּךְ אוֹר עַל מְנִיעֵיו אוֹ עַל הַתְּנַהּגוֹתוֹ מִחוּץ לְעִבְרָה, לְדוֹגְמָה תְּסַקִּיר שִׁירוֹת הַמְּבַחֵן.

בְּעֵרְעוֹר בְּבֵית הַמִּשְׁפָּט הַמְּחֻזֵּי מִצְטַמֵּצֵם תִּיאוֹרוֹ שֶׁל מוֹשֵׂא עוֹד, וְבַהּוֹדַעַת הַעֵרְעוֹר הַסַּנְגּוֹר מְצִיג אוֹתוֹ בְּשִׁלוֹשׁ מִילִים בְּלִבָּד – "הַמְעַרְעֵר הוּא אָדָם קְשָׁה יוֹם" (הוֹדַעַת עֵרְעוֹר מִיּוֹם 4 בְּפֶבְרׁוּאֵר 2018, עֵמ' 1) – בְּמִקּוֹם לְהַבִּיאַ תִּיאוֹר אֲנוּשִׁי וְאִישִׁי. הַהִיעֵדֵר הַפִּירוֹט מִשְׁטִיחַ אֶת הַהֲתִיחֶסוֹת לְמוֹשֵׂא כְּסוֹבִיִּיקֵט, וּמְחַזֵּק אֶת הַהֲתִיחֶסוֹת שֶׁלוֹ.

3. הידע ונקודת המבט: היבט קריטי של הֶאָחֶרָה הוא ההתעלמות מהקול ומהידע של האחר. ההתעלמות מהקבצנים עצמם נעשית לא רק על ידי מי שדנים בעניינם, אלא באה לידי ביטוי גם במקום השולי הניתן לקולם בהליך. כפי שהזכרנו, שוורץ אינו נוכח בכל הדיונים ולכן גם אינו משמיע את קולו. אשר למושיא, בשלוש הערכאות, בטקסטים המתארים את הדיונים הפורמליים ובפרוטוקולים המפורטים שלהם, קולו נשמע רק פעם אחת, בבית משפט השלום. זו ההזדמנות היחידה שמושיא מקבל כדי להציג את עצמו במילותיו ולסנגר על עצמו, והוא עושה זאת כך:

עברתי חמישה ניתוחים במשך חיי. החודש אושפזתי בבית החולים מספר פעמים. אני סובל מפריצת דיסק מאוד קשה בגב התחתון. בשנה שעברה אושפזתי בבית חולים במשך יומיים. לא יכולתי להזיז את הגוף שלי, הזריקו לי זריקות כדי לשחרר את הגוף שלי כדי שאוכל פחות או יותר לתפקד. אני לא מקבל ביטוח לאומי. אשתי לא עובדת גם שמונה שנים (פרוטוקול שלום מיום 27 בנובמבר 2017, עמ' 11).

האינפורמציה שמושיא מספק היא חדשה. לא היה לה כל ביטוי עד כה, וגם אין לה כמעט ביטוי בהמשך, בדיונים או בפסקי הדין. הוא מציג את מצבו הבריאותי והרפואי כסיבה להתנהגותו, ומציין בקצרה כי אינו מקבל כל קצבה מביטוח לאומי וכי גם אשתו אינה עובדת. במילים הרזות הללו הוא מתאר מצב של משפחה צעירה בת חמש נפשות ללא כל מקור הכנסה. לאחר תיאור זה, מגיש סגורו של מושיא לבית המשפט מסמכים רק על מצבו הבריאותי, ולא על מצבו הכלכלי: "אין לי ראיות להציג למעט אישורים רפואיים של הנאשם. עיינתי בהם ואני מאשר את תוכנם" (פרוטוקול שלום מיום 27 בנובמבר 2017, עמ' 11). האישורים הללו אינם זוכים לשום התייחסות מצד בית המשפט. דבריו של מושיא לא מקבלים כל הד נוסף במהלך גזירת הדין והצגת השיקולים השונים התומכים בעונשו במסגרת שקילת נסיבותיו האישיות. זו דוגמה מובהקת להיענות טכנית לצורך הנורמטיבי של השמעת קול, תוך כדי התעלמות מהידע שהקול מביא איתו (Krumer-Nevo, 2009). במקרה שלפנינו ברור שדבריו של מושיא לא נחשבו לידע בעל משקל מספק כדי להכליל אותו בגזר הדין. התעלמות טקסטואלית זו מדבריו מצטרפת להיעדרו של ידע על אודותיו ממקור אחר שכן יכול לזכות ללגיטימציה, לדוגמה תסקיר שירות המבחן.

4. אקטיביות ופסיביות: לצד אי ההכרה בקול ובעמדת היודע של הסובייקט, אחת הסוגיות המרכזיות בהֶאָחֶרָה (ובהתנגדות להֶאָחֶרָה) קשורה ביחס לאקטיביות ולפסיביות של הסובייקט. תיאורים המייצרים הֶאָחֶרָה הם אלה המייחסים לאדם פסיביות מוחלטת או אקטיביות בעלת אופי שלילי בלבד. אפשר לצפות כי בהליכים פליליים נמצא יותר הֶאָחֶרָה מהסוג השני, שכן הם עוסקים לרוב בהערכה של אנשים על האקטיביות שלהם ועל פעולות שכן עשו, ולא על הפסיביות שלהם, קרי על אי עשייה. אולם בהליכים המשפטיים שלפנינו אפשר לראות שימוש בשתי הטקטיקות המאחירות הללו. חלק ניכר מן הדיון הישיר בעניינם של מושיא ושוורץ (מחוץ לדיון שהתקיים בסוגיית התקיפה העקיפה, ותפס חלק נכבד מההליך כולו) עסק בשאלת האקטיביות שלהם, ובניסיונם של הסגורים לטעון כי שוורץ

ומושיא נקטו גרסה פסיבית של קיבוץ נדבות. ההבחנה בין קיבוץ נדבות אקטיבי לפסיבי היא קריטית, שכן קיבוץ נדבות אקטיבי, כלומר מצב שבו מקבץ הנדבות מתקרב אל האנשים ומושיא את ידו או קורא אליהם נתפס כ"הטרדה", ואילו קיבוץ נדבות פסיבי, כלומר מצב שבו מקבץ הנדבות ישוב על המדרכה ושלט בידו, אינו נתפס כהטרדה. בדיון בבית המשפט המחוזי טען בא כוחו של שוורץ כדלקמן:

ניתן להבחין בין קיבוץ נדבות אקטיבי שיוצר הטרדה לבין קיבוץ נדבות פסיבי. פה אפילו המדינה עד לתקופה האחרונה ידעה לעשות את האבחנה הזאת... למה שהאבחנה זאת לא תיכנס לגדר תורה שבכתב... כשאדם יושב ולא ניגש למתפללים, הוא לא מטריד. כשהוא מסתובב בין המתפללים, הוא מפריע ונקרא מטריד (פרוטוקול מחוזי מיום 16 בספטמבר 2018, עמ' 2).

הסנגור טוען כי במקרה שהנאשמים קיבצו נדבות באופן פסיבי, הדבר דומה לקיבוץ הנדבות הפסיבי באמצעות הצבה מותרת של קופות צדקה ברחבת הכותל. בדיון בבית משפט השלום נוקטת האגודה עמדה שונה באשר לאקטיביות של הנאשמים ומערערת על הערך השלילי המיוחס לה, בהשוותה את מעשיהם להצעה להניח תפילין, שאינה נתפסת כהטרדה ומותרת לפי החוק: "בכל עניין אחר מותר לפנות למתפללים כמו למשל, הנחת תפילין, לחבוש כיפה או לעניין אותם בעניין פוליטי ואילו לבקש נדבה – אסור" (צוטט בפסקה 5 להחלטת בית משפט השלום מיום 9 בנובמבר 2017). הסנגורים מדגישים אפוא את האופן הפסיבי של קיבוץ הנדבות, ולחלופין טוענים כי האקטיביות מצד מקבצי הנדבות, ככל שהיתה כזו, לא היוותה הטרדה.

לעומת זאת, בדיון בבית המשפט העליון מתאר בא כוח המדינה בפירוט את האקטיביות של מקבצי נדבות, כדי להסביר מדוע התנהגותם מהווה מטריד. תיאורו מייחס למקבצי נדבות באשר הם התנהגות מטרידה, שאינה מופיעה בתיאור העבירות ששוורץ ומושיא הורשעו בהן:

אנשים מגיעים לכותל כדי לשפוך שיח בפני קונם למקום הקרוב ביותר הנגיש מבחינתם למקום המקדש. [לתוך] הסיטואציה [ה]מאוד עדינה הזו שבין אדם לאלוהיו, אנחנו מכניסים ריבוי קבצנים, חלקם מסתובבים ומושכים בבגדיהם של המתפללים, קל להבין את הקביעה של הרבנים הראשיים דאז שהתנהגות זו פוגעת ברגשות המתפללים. יש משהו לא ראוי בעיניי, מכריח, מנצל, בפנייה אל אדם שרגע לפני שפך את תחינתו. הימצאותם של פושטי יד ברחבת הכותל גורעת (פרוטוקול עליון מיום 15 ביולי 2019, עמ' 10).

אף שבתיאור זה אין משום התייחסות ישירה לנאשמים, הרי האופי הצירוי של הדברים משליך על הנאשמים התנהגות אקטיבית ביותר, שהיא נצלנית ופוגענית: לא רק פשיטת יד וקריאה בקול, אלא משיכה בגדים וכפייה על הציבור להיות בקרבה פיזית למקבצי הנדבות.

מעניין כי לצד התיאור האקטיבי הזה, ובניגוד לו, בית משפט השלום מדגיש דווקא היבטים שליליים של הפסיביות של מושיא, כדי לצייר אותו כמי שאינו לוקח אחריות לחייו ואינו פועל באופן אקטיבי כדי לחיות חיים הגונים. בגזר דינו קובע בית משפט השלום כדלקמן:

במקרה דן אין חולק כי אדם אשר עוסק ב"פשיטת יד" נמצא ברף התחתון בחברה מבחינה כלכלית. עם זאת, אין להתעלם מכך כי הנאשם אינו פונה לגורמים אשר אמורים לסייע לו בכדי לקיים את עצמו ומשפחתו מבחינה כלכלית. מחד, הסגור טוען ל"מסכנות" הנאשם ומפנה לספרו של המחבר ויקטור הוגו "עלובי העיר" ומאידך, הנאשם מחליט לעשות דין לעצמו בביצוע העבירה חרף התחייבות כספית משמעותית, להימנע מלעבור על אותה עבירה. אין זה המקרה כדי לקבוע כי הנאשם מצא את עצמו ללא אפשרות כלכלית לקיים את עצמו ומשפחתו ונותרה לו אך ורק האפשרות של פשיטת יד ברחבת הכותל המערבי (גזר דין שלום מיום 27 בדצמבר 2017, עמ' 13).

אף שבית משפט השלום מכיר בהקשר החברתי-כלכלי של מושיא, הוא מאשים אותו על שהוא פסיבי במיצוי זכויותיו, ועל שהאקטיביות שלו שמורה לביצוע העבירה בלבד. האשמת מושיא כי לא פנה לגורמי הרווחה או לביטוח הלאומי אינה מקבלת כל חיזוק או הוכחה בהליכים, ואפשר רק לשער כי היא מבוססת על ההנחה התמימה כי מי שפונה לעזרת שירותי הרווחה אכן מקבל אותה.

5. הטלת ספק בעוני: הטלת ספק או רטוריקה של חשד באשר לעוני, והכחשת הסבל הכרוך בו, היא טקטיקה מרכזית נוספת ביצירת הֶאָחָה. ריינוטר (Rainwater, 1970), למשל, טוען כי מי שאינם חיים בעוני נוטים לפקפק בסיפורים שאנשים מספרים על עוניים, מכיוון שהם חושבים שלא היו מצליחים לשרוד בעוני. מתוך החוויה "אני לא הייתי מצליח לשרוד", מתעוררים חוסר אמון באנשים בעוני, והכחשה של הסבל שלהם. דוגמה לחשדנות כלפי מצב העוני כסיבה למעשה קיבוץ הנדבות ניתן לראות בציטטה שלעיל, בהחלטתו של בית משפט השלום לשים את המילה "מסכנות" במירכאות. הטלת הספק בקשייו של מושיא מופיעה ללא כל ביסוס, ותוך כדי התעלמות מהמסמכים הרפואיים שהוצגו לבית המשפט.

דוגמה נוספת להטלת ספק בתיאור המצוקה מופיעה בדבריו של בא כוח המדינה בדיון בבית משפט העליון:

הוא אומר שהוא מתפרנס יפה מאוד מהמומחיות שלו. השוטרת אומרת לו אתה מודע לכך שקבלת כסף מאנשים בכותל המערבי בקבלת יד היא אסורה... הדברים הכעיסו אותי כי בסופו של דבר לא מדובר כאן באנשים רעבים שעוסקים בקיבוץ נדבות (פרוטוקול עליון מיום 15 ביולי 2019, עמ' 8).

הפרקליט מטעם המדינה מנסה להציג נרטיב ולפיו קיבוץ נדבות הוא עסק משתלם, שהעוסקים בו עושים זאת נוסף על קבלת שכר מעבודה אחרת או מקצבאות. מכיוון שלא הוגש תסקיר עבור הנאשמים, אין בידי בית המשפט מידע מפורט על אודות מצבם הכלכלי. חרף האמור, מקבצי הנדבות מוצגים ככאלו המנצלים ניצול כפול, את המדינה מחד גיסא

ואת המתפללים מאידך גיסא. גם שופט בית המשפט העליון, נעם סולברג, מפקפק בכנות מניעיהם של פושטי היד:

הרגישות שיש לנהוג בפושטי-יד – יפה וחשובה ומוכרחת; אך בל ניתמם. היטב ידענו – וזהו עניין של ידיעה שיפוטית – על "תעשיית קבצנות", על כאלו אשר מנצלים לרעה כוונות טובות של עוברי אורח תמימים, לעיתים דווקא במקומות הקדושים, בדרכים רבות, שונות ומגוונות, לא אחת תוך הטרדה של ממש. לא כולם חלילה, אלא מקצתם, וכאמור הרגישות יפה לענייננו, אך לבטח אין זו תופעה שולית. יד חופשית לפושטי-היד, סופה פגיעה במקומות הקדושים ובאלו הבאים בשעריהם; והתיירים, והמבקרים, והמבקשים להתפלל בשלווה, בריכוז, בכוונה, מה יהא עליהם? (פסקה 3 לחוות דעתו).

בהמשך, השופט סולברג מטיל ספק גם בהנחה שענישה כלכלית כקנס היא בעלת משקל יתר עבור אנשים החיים בעוני: "השערות של חברי, על 'משבר כלכלי חריף' שצפוי לפושטי-היד כפועל יוצא מהפעלת ההתחייבות – תלויה על בלימה... אינני סבור שיש לקבוע, אפריורית, כי ענישה כלכלית באופייה צריכה להיות בגדר חריג לכללי" (פסקה 5 לחוות דעתו). אמירות אלו הן דוגמאות להטלת ספק באמיתותו של עוני, אשר עלולה להוביל להחמרה בענישה כלפי נאשמים החיים בעוני.

לסיכום, עם התקדמות ההליכים, באי כוחם של מושיא ושוורץ הקדישו תשומת לב רבה (בעיקר בבית המשפט המחוזי והעליון) לניסיון לקדם צדק משפטי כללי (ביטול התקנות). המיקוד של באי כוח הצדדים בשאלות חוקתיות ובסוגיות של מדיניות אכיפה הוביל למתן תשומת לב מועטה לסובייקטיביות שלהם, לשאלת העונש שהוטל על מושיא ושוורץ ולאיינטרס הפרטני שלהם בהקלה בעונש. הנושא אשר זכה לתשומת לב בראשית הדרך איבד ממשקלו עם התקדמות ההליך (פרוטוקול שלום מיום 27 בנובמבר 2017, עמ' 11). עונשם של מושיא ושוורץ כלל התחייבויות בסך של אלפי שקלים, והפעלת התחייבות קודמת בהיקף משמעותי (בסך של 8,000 שקלים). שופטי בית המשפט העליון הצהירו כי בפרט ביחס לחומרת העבירות ולמצבם הכלכלי של שוורץ ומושיא, עונש זה מעורר בהם "אי נחת", אולם הם היו מנועים מלהתערב בו כיוון שבאי כוחם של הנאשמים "כלל לא טענו לכך", ולא הניחו תשתית עובדתית שאפשרה להתערב בעונש (פסק דין עליון, פס' 99, השופטת ברק-ארז); השופט אלרון התערב בעונש גם בנסיבות אלו, וציין:

הפעלת ההתחייבות בסכומים של אלפי שקלים דווקא על פושטי יד עלולה להוביל אותם למשבר כלכלי חריף, ואם לא יעמדו בתשלומים הגבוהים ייתכן שייאלצו לרצות עונש מאסר בפועל מאחורי סורג ובריח. כל זאת, אך בשל העובדה כי פשטו את ידם וביקשו את רחמיהם של אחרים" (פסקה 30 לחוות דעתו).

אך חוות דעתו נותרה בגדר דעת מיעוט לעניין האפשרות להקל בעונשם של מושיא ושוורץ. אפשר לראות בכך דוגמה למתח בין אתגור המסגרת המשפטית הכוללת והשגת תקדים

משפטי רחב, תוך הדגשת ההיבטים הפוליטיים הכלליים של המקרה, לבין קידום האינטרס הפרטני של המצויים בעוני, תוך התמקדות בהקלה בעונשם (ראו זיו, 2004).

מבחן ההקשר

לצד ההתייחסות לסובייקטיביות האנושית, כדי להימנע מהאֶתְרָה יש להתייחס באופן מורכב להקשר החיים שבו פועל הסובייקט. הקשר החיים יכול להיות אופקי – כלומר הקשר החיים בהווה, כולל המצב הבריאותי, התעסוקתי, מצב הדיור, הקשר למערכות תמיכה פורמליות ובלתי פורמליות, המדיניות הרלוונטית, או הקשר חיים אנכי – כלומר ההיסטוריה של הקשר החיים, כולל תנאי החיים בילדות, נסיבות החיים ואירועי חיים קריטיים. אפשר לראות הבדלים בהתייחסותם של שחקנים שונים בהליך לעוני כהקשר חיים. במסגרת מבחן ההקשר נבחן ארבעה היבטים של היחס לעוני בדיונים: (1) מידתה ואופיה של ההתייחסות לעוני; (2) התייחסות לעוני בהקשר של כשלי מדינת הרווחה; (3) התייחסות לתפקידה של מערכת המשפט כלפי עוני; (4) מבחן ההקשר והפרוצדורה המשפטית.

1. מידתה ואופיה של ההתייחסות לעוני: ניתן לראות כי התובעים והשופטים בבית משפט השלום והמחוזי מתייחסים מעט מאוד לעוני, וכאשר הם כן מתייחסים אליו הם רואים בו הקשר חיים המגביר את החשד כלפי הנאשמים; לעומתם, הסנגורים, ובעיקר ידידי בית המשפט, מתייחסים לעוני בהרחבה ומציגים את הקשר הדברים הרחב.

בראשית הדרך, בא כוח המדינה סירב להכיר במורכבות הסוגיה ובהשלכותיה הפוליטיות הרחבות, וטען כי "מדובר בשאלה מאוד פשוטה" (פרוטוקול שלום מיום 12 ביוני 2016, עמ' 9). קו הטיעון של הסנגורים בבית משפט השלום שילב בין ניסיון פרטני להקל בעונשם של השניים לבין עיגון הסוגיה בהקשר חברתי רחב של אי צדק חברתי:

דרישת המאשימה להטלת מאסר על תנאי מזכירה את סיפורו של ויקטור הוגו שכתב את הספר עלובי החיים, אשר הפך ברבות השנים לכתב אישום נגד יחסה של החברה לחלשים... ושם נכתבו הדברים הבאים הרלוונטיים לענייננו: "יש בתרבותנו רגעי זוועה אלו שפוסק החוק על הידרדרותו של אדם שבהם מפקירה החברה יצור אנוש לגורלו" (פרוטוקול שלום מיום 27 בנובמבר 2017, עמ' 11).

ציטוט זה מפי הסנגור, בדיון בבית משפט השלום, מעיד על ההבנה כי המקרה הפרטי של מושיא משתלב בהקשר חברתי כולל של אי צדק חברתי ומשפטי נגד אנשים בחיים בעוני ונאלצים לפשוט יד. לכן, במקרה זה, משתלב הצורך הפרטי של מושיא להקל בעונשו, עם האינטרס של הכלל בצדק חברתי (ראו גם: זיו, 2004).

גם בא כוחו של מושיא ביקש להדגים במסגרת אותו הליך את האופן הדיפרנציאלי שבו תקנות ניטרליות לכאורה פוגעות בעניים, וטוען כי "במישור הדמוקרטי, האיסור הפלילי על

פשיטת יד במקומות הקדושים פוגע באופן אנוש במשלח ידם של חברי אוכלוסיות מוחלשות ובחירותם האישית" (פסקה 28).

נציג האגודה, בטיעונו בכתב בבית משפט השלום, אינו מסתפק בהצבעה על השפעתו הישירה של העוני על כבודם של אנשים, על סיכוייהם של אנשים להיקלע לידי רשויות החוק ועל סיכוייהם להשתקם; הוא מסביר כי בניגוד לגישה השמרנית לעוני, ולפיה עוני הוא תוצר של התנהגותם הלקויה של פרטים, הרי למעשה הוא תוצר לוואי של קריסת מערכת הרווחה, בהתאם לגישה המבנית. במסגרת זו הוא מפנה אצבע מאשימה כלפי המדינה, המונעת ממושיא ומשוורץ להתמודד עם קשייהם הרבים באמצעות פשיטת יד. זאת ועוד, הוא טוען כי מקבצי הנדבות הם חיוניים לחברה, משום שהם מעמתים אותה עם כשליה ומצביעים על הצורך בתיקון:

לעיתים מקרים של אי ציות מסוג זה [קרי קבצנות, אי ציות לתקנה], נדרשים לחברה כדי לאתגר אותה עם הכישלון של מערכות הרווחה שלה, ולפעול לתיקון... הלחץ הציבורי מתועל לאכיפה פלילית במקום לפתרונות. מוסכם ומובן הצורך להפחית את מספרם של קבצני הרחוב, אך הדרך לעשות זאת היא באמצעות תמיכה ודיוור ומענים מספיק טובים כדי שישכנעו גם אנשים מיואשים שיש להם תקווה (פסקה 92 לטיעוני האגודה בבית משפט השלום).

2. העוני בהקשר של כשלי מדינת הרווחה: בדיון בבית משפט השלום פירט נציג האגודה את הכשלים של מערכת הרווחה העומדים בבסיס קיבוץ הנדבות, בהתייחסו בצורה ספציפית לקצבאות הקיום המשולמות על ידי הביטוח הלאומי – ובעיקר קצבת הבטחת הכנסה. הוא טוען כי זו אינה מספיקה להוצאות מחיה ריאליות. עוד הוא טוען כי המקרה שלפנינו מדגים כיצד קריסתה של מערכת הרווחה מביאה לכך שבעיות חברתיות ממוסגרות ומקבלות מענה כאילו היו בעיות פליליות.

נציג האגודה גם הצביע על קיבוץ הנדבות כעל התנהגות של מוצא אחרון הקשורה למצוקה כלכלית, שכן "כאשר העבירה מתבצעת על רקע של מצוקה כלכלית קשה ספק רב אם יש בנקיטת הליכים פליליים כדי להשיג הרתעה אפקטיבית. החשש מהיעדר יכולת קיום הוא פעמים רבות גדול מהחשש מסנקציה פלילית ואפילו ממאסר" (פסקה 80 לטיעוני האגודה).

3. תפקידה של מערכת המשפט ביחס לעוני: התייחסות נוספת לעוני בהקשר רחב באה לידי ביטוי בטיעוני האגודה בהצבעה על חוויית החוק של אנשים בעוני כחווייה הדומה "לרשת של קורים", "משטר של כללים, המופעל על ידי גורמים רשמיים" אשר שולטים בבחירות ובהחלטות אישיות בתחומי חיים בסיסיים באופן שוטף (פסקה 50 לטיעוני האגודה בבית המשפט השלום). הסכנה הטמונה בכך היא כי מערכת המשפט אינה מסתפקת בהליכים אזרחיים, אלא מאפשרת להפליל עבירות הקשורות בעוני. בכך היא מתייגת את האדם העני כאויב החברה, עושה לו דה-לגיטימציה ומדירה אותו מן הקונצנזוס. חוויית החוק הזאת היא גם תוצר של אכיפה פוגענית, חוסר נגישות של אנשים בעוני לצדק, ופערי הכוחות המונבנים

בין השלטון לבין אזרחים מקבוצות מוחלשות. בהמשך הטיעונים מוסיף בא כוח האגודה וטוען כך:

יש להצטער שמערכת אכיפת החוק רואה את המציאות מבעד למשקפיים כה צרות ואינה לוקחת בחשבון את האינטרס הציבורי הרחב. כאשר מדובר באדם במצוקה כלכלית כה קשה, על המדינה להתערב באמצעות מערכת הרווחה ולסייע לו, ולא להגדיל את מצוקתו באמצעות הפעלת מערכת אכיפת החוק. זאת, גם אם המצוקה גורמת לו לנקוט בפעולה לא חוקית לכאורה, שאינה כרוכה בפגיעה ישירה באחר, וזאת כדי לשרוד או לשפר את מצבו, או כי התייאש מהמערכת ומהביורוקרטיה (פסקה 93 לטיעוני האגודה).

מנגד, בא כוח המדינה בבית משפט השלום משתמש דווקא בעוני ובטענה כי הקבצנים חוזרים שוב ושוב לרחבת הכותל, גם לאחר שהורחקו ממנו, וכן לאחר שהיו מודעים לאיסור על מעשה זה, כהוכחה לכך שהם מבצעים את העבירה באופן סדרתי, ולא מתוך מצוקה כלכלית. לכן, מבחינתו חובה להתייחס אליהם כאל מי ש"מצפצף על רשויות החוק" (עמ' 10 לפרוטוקול מיום 27 בנובמבר 2017) ולהשית עליהם עונש מאסר על תנאי והפעלת ההתחייבות.

שאלת המסגור של הדיון קיבלה ביטוי משמעותי בדיון בבית המשפט העליון. השופטת ברק-אריז, למשל, ראתה בקיבוץ הנדבות ביטוי של מצוקה, וקראה לרשויות הרווחה להעניק להם סיוע כדי למנוע מהם להגיע למצבים הקיצוניים של עבירה על החוק: "רשויות הרווחה יכולות וצריכות להיות גורם רלוונטי ודומיננטי במציאת פתרונות שאינם מגיעים כדי העמדה לדיון. מאותו הטעם יש חשיבות גם למתן אזהרות ברורות קודם לנקיטה בהליכים פליליים" (פסקה 95 לחוות דעתה). היא ציינה גם כי הטיפול בבעייתם של הקבצנים אינו יכול להיות משפטי בלבד, וכי טיפול יעיל מחייב שיתוף פעולה עם גורמי הרווחה והטיפול: "פעילות זו [קיבוץ נדבות] היא – גם, אם לא רק – תולדה של מצוקה וקשיי תפקוד של האנשים המעורבים בכך" (פסקה 98 לחוות דעתה). התייחסות להקשר הדברים התבטאה גם בדבריה על השלכות הרוחב של שימוש בסנקציות כלכליות בעבירות עוני. היא הדגישה את החשש שהטלת התחייבות בלתי מותאמת מבחינה כלכלית עלולה להתגלות לימים כ"מלכודת", והוסיפה:

המקרה שבפנינו מחדד את הקושי הכרוך בשימוש בכלי של התחייבות להימנע מעבירה בהקשרם של פושט יד, מתוך תקווה שהמתחייב לא יחזור וייכשל באותה עבירה... במקרים מסוג זה השימוש בענישה כלכלית באופיה (בפרט בסכומים גבוהים יחסית), ולא רק בעונש מאסר, צריך להיוותר חריג ולא הכלל (פסקה 100 לחוות דעתה; השוו: פסקה 5 לחוות דעתו החולקת של השופט סולברג).

4. מבחן ההקשר והפרוצדורה המשפטית: שאלת ההקשר קיבלה משמעות משפטית בדיון על הפרוצדורה המשפטית הראויה בהליך זה. במוקד הניתוח המשפטי עמד תוקפן החוקי של התקנות והחוקתיות שלהן – שאלות שנדונו בהרחבה בטיעוני הצדדים ובפסקי הדיון. אולם שאלות אלו היו תלויות בשאלה פרוצדורלית קודמת בעלת חשיבות משמעותית: האם

המקום המתאים לעורר אותן הוא בהליך הפלילי עצמו, או שמא באמצעות הגשת עתירה לבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט גבוה לצדק?

בית המשפט המחוזי, עת אימץ את פסק דינו של בית משפט השלום, דחה את הניסיון של באי כוחם של מושיא ושוורץ לאפשר "תקיפה עקיפה" של התקנות במסגרת ההליך הפלילי, אך למרות זאת דן אף בשאלת החוקתיות שלהן (פסק דין מחוזי, פסקה 34). בית המשפט המחוזי נימק זאת, בין היתר, בשיקולים של "ריסון שיפוטי", הערכת הפגם שנפל בתקנות, ככל שישנו כזה, כפגם בדרגת חומרה נמוכה, ובכך ש"התנהלות המערערים במקרה זה מחייבת שלא להתיר להם לעשות דין לעצמם, לעבור עבירה על האיסור הפלילי ולבקש להורות על בטלותו בגדרו של ההליך הפלילי". דברים אלו נקבעו חרף הקביעה כי "המערערים מקבצים נדבות ועל כן ייתכן שהציפייה מהם לפעול בהליך משפטי יזום לבטלות התקנות אינה במקומה" (פסק דין מחוזי, פסקה 49). כלומר, בית המשפט המחוזי מיקם את הדיון בהקשר צר יחסית, ומכאן גזר את הצורך של מושיא ושוורץ לנקוט מסלול של תקיפה ישירה כדי לבטל את התקנות. לעומת זאת, בדיון בבית המשפט העליון, באי כוחם של שוורץ ומושיא, ובפרט נציגי האגודה לזכויות האזרח, ביקשו למקם את הדיון בהקשר רחב ככל האפשר, בניסיון לתקוף את חוקיות וחוקתיות התקנות ומדיניות האכיפה.

דברים אלו מצאו הד בדברי השופטת ברק-ארז, אשר התייחסה לשאלת הפנייה למסלול של תקיפה עקיפה כשאלה העשויה להיות תלויה במצב כלכלי. שאלת הנגישות לצדק של אנשים בעוני שבה וחוזרת בפסק דינה כהצדקה לעיצובו של מסלול הדיון בשימוש בתקיפה עקיפה כדי לבחון את תוקפן של התקנות המשמשות בסיס להעמדה לדין פלילי בעניינו. כך, לדבריה, "קשה להעלות על הדעת מודעות מספקת של אנשים מן השורה, ולא כל שכן אנשים מוחלשים, הכפופים לעולן של נורמות אלה לצורך להעלות טענות כנגדן מבעוד מועד" (פסקה 41 לחוות דעתה). בהמשך פסק דינה יוצרת השופטת ברק-ארז זיקה חזקה בין מצבם הכלכלי של מושיא ושוורץ לבין מתן האפשרות לפעול בתקיפה עקיפה, וטוענת כי ההקשר הרחב של נגישות לצדק הוא "בעל משקל מכריע" בהקשר זה: "כאשר מדובר בתקיפה עקיפה שנעשית על ידי נאשמים שהרקע להעמדתם לדין הוא מצבם הכלכלי, שאינם בעלי נגישות של ממש למערכת המשפט, הדברים האמורים נכונים ביתר שאת. האם דווקא ממי שמקוששים את פרנסתם ברחוב נדרוש להגיש עתירה מקדימה לבג"ץ?" (פסקה 46 לחוות דעתה). השופטת ברק-ארז קובעת עוד כי "פשיטת יד נחוצה במקרים מסוימים להבטחת מינימום הישרדותי הדרוש לאדם הנוגע בדבר" (פסקה 61 לחוות דעתה), וכי "דומה שניסיון החיים מאפשר להניח כי למצער ברוב המקרים פשיטת היד איננה בחירתו של אדם, כי אם מוצא אחרון" (פסקה 62 לחוות דעתה). הקשר החיים בעוני מקבל אפוא בדבריה משקל בקביעת הפרוצדורה המשפטית הראויה בהליכים אלו.

דיון

במאמר זה הצענו שני קריטריונים לזיהוי של הַאֲתָרָה במשפט: מבחן הסובייקטיביות האנושית, ומבחן ההקשר. מבחנים אלו יושמו על ההליכים המשפטיים בעניינם של מושיא ושוורץ בגלגוליהם השונים.

אשר למבחן הסובייקטיביות, פסקי הדין, והקולות שהשמיעו בהם מגוון ממלאי תפקידים במשפט, משקפים עיסוק מועט בסובייקט האנושי של מושיא ושוורץ. חיסרון זה הורגש במיוחד בהליכים שהתקיימו בבית משפט השלום, אשר היה אמור במיוחד להידרש לנסיבותיהם האישיות של השניים לצורך גזירת דינם, והורגש פחות בהליכים בבית המשפט המחוזי ובבית המשפט העליון, אשר כערכאות ערעור התמקדו בעיקר בשאלה המשפטית העקרונית שהונחה לפתחם. בכל מקרה, גם לאחר הגלגולים השונים של הליכים אלו אנו נותרים עם ידע מועט על אודות נסיבות חייהם האישיות של מושיא ושוורץ ועל זיקתם לקיבוץ הנדבות. הנוכחות הפיזית והסימבולית שלהם כמעט שאינה מורגשת, וקולם אינו מקבל ביטוי של ממש; הם נוכחים-נפקדים בהליכים. יתרה מכך, גם כאשר מושיא ושוורץ זוכים להתייחסות אישית בבית משפט השלום, מדובר בייחוס – מפורש או משתמע – של תכונות שליליות דוגמת הטרדה, הטלת ספק באמינותם, והאשמה בפסיביות בשל היעדר פנייה לגורמי רווחה. מכיוון שייחוסים אלה אינם נשענים על היכרות עימם או על מידע מבוסס על אודותיהם – שכן מידע שכזה אינו קיים – אפשר להניח שהם נובעים מהיותם מקבצי נדבות החיים בעוני. עמדה זו מנגידה בין כוונותיהם הטהורות של נותני הצדקה לבין המניעים הבלתי טהורים של חלק ממקבצי הנדבות, ובמשתמע – גם מניעיהם של מושיא ושוורץ עצמם. עמדות המאשימות את האנשים החיים בעוני בעוניים, במיוחד כפי שעלו בבית משפט השלום, הן דוגמה לשיח המאחיר אנשים החיים בעוני. מכאן שבמבחן הסובייקטיביות, היעדר קולם, היעדר הידע שלהם, היעדר נוכחותם הפיזית והייחוסים השליליים להתנהגותם בערכאות השונות הם עדות להַאֲתָרָה של מושיא ושוורץ.

אשר למבחן ההקשר, התמונה מורכבת יותר. בית משפט השלום, בית המשפט המחוזי, וכן באי כוח המדינה בערכאות השונות, מיעטו לעסוק בהקשר החיים שמושיא ושוורץ חיו בו בעבר וחיים בו בהווה, ואף רמזו לאפשרות שהם חלק מ"תעשיית הקבצנות". הדברים נאמרו ללא תימוכין אמפיריים אלא על בסיס "שכל ישר", שהוא עצמו משקף תפיסות תרבותיות, ומתבסס לא אחת על תפיסות סטראוטיפיות של השופטים באשר למאפייניהם של בני אדם הנמנים עם הקטגוריות שהצדדים לדיון משתייכים אליהן מבחינה סוציו-תרבותית (מאוטנר, 1998). מנגד, האגודה לזכויות האזרח עסקה בהרחבה בהקשר של התנאים החברתיים הגורמים להיווצרות קבצנות ובצורך להתמודד עם תופעה זו באמצעות מדיניות רווחה, אך ללא התייחסות קונקרטית ממשית למושיא ולשוורץ.

בבית המשפט העליון, השופט אלרון דן במשמעות הכלכלית של הפעלת התחייבות כספית על פושטי יד, העלולה להוביל אותם ל"משבר כלכלי חריף". השופטת ברק-ארז מתייחסת

לקיבוץ הנדבות כביטוי לאוזלת היד של רשויות הרווחה, ומצביעה על כך שברוב המקרים אפשר להניח כי פשיטת יד היא מוצא אחרון ופרקטיקה של הישרדות. נוסף על כך, ההכרה בהקשר המיוחד של החיים בעוני מובילה את השופטת ברק-ארז להתמודדות מהותית עם חסם משמעותי בדיון בדמות היעדר נגישות של ממש של מערכת המשפט בשל מצבם הכלכלי, וממילא יכולתם המוגבלת לתקוף את התקנות במסגרת עתירה לבג"ץ (זיו, תשס"ה). השופטת ברק-ארז מתאימה את הפרוצדורה המשפטית לנסיבותיהם הפרטניות של שוורץ ומושיא ולהקשר המיוחד שהם פועלים בו, תוך מתן אפשרות לתקיפה עקיפה של התקנות במסגרת ההליך הפלילי. בעמדתן של השופטת ברק-ארז ושל האגודה בנקודה זו אפשר לראות עמדה מערכתית-מבנית (קרומר-נבו, 2015), הרואה במעשה קיבוץ הנדבות סממן למחדל של מדינת הרווחה, ובמצבם המשפטי של מושיא ושוורץ ביטוי של אי נגישות חברתית לצדק. עמדה זו משתלבת עוד בכתיבה העומדת על החשיבות שבהתאמת הפרוצדורות לתנאים חברתיים שבהם מצויים אנשים בעוני (וייט, 2009). זאת לעומת עמדת באי כוחה של המדינה בבית המשפט השלום והעליון, הרואים את קיבוץ הנדבות כביטוי של זלזול מתמשך בחוק הנובע מתכונות אופי בעייתיות.

הבדלים אלו מהדהדים את הקושי "לעשות צדק בעולם לא צודק" (Odudu, 2003). חוקרי ענישה הצביעו על הצורך לייחס אשמה מוסרית פחותה לנאשמים המצויים בעוני, גם משום שתנאי החיים הקשים שבהם גדלו הגבילו את מרחב הבחירה החופשית שלהם, וגם משום שהמניע לביצוע העבירה הוא לעיתים צורך בהישרדות, ואיננו מבטא בהכרח מוסר לקוי. בענייננו, אוזלת היד של מדינת הרווחה והמענה המצומצם למצוקת העוני מחד גיסא, ותנאי החיים הקשים של החיים בעוני מאידך גיסא, מצמצמים את חופש הבחירה של האנשים החיים בעוני. בשל כך, הם ניצבים פעמים רבות בפני בחירה בין אפשרויות בעייתיות, ובלית ברירה בוחרים בפרקטיקה אשר מאפשרת להם להתנגד לעוני ולשרוד, אך עלולה לפגוע בהם (Odudu, 2003). תפיסות אלו מצויות בניגוד לרטוריקה מחמיירה של "עשיית דין עצמי" בידי מושיא ושוורץ, המודגשת בהכרעותיהם של בתי המשפט השלום והמחוזי. עמדתה של השופטת ברק-ארז, לעומת זאת, מבוססת על "הרמנויטיקה של אמון" כלפי אנשים בעוני. עמדתה זאת יכולה לקבל חיזוק ממחקר אמפירי אשר בחן את גובה התמורה הכספית שמקבלים מקבצי נדבות ברחוב, ומצא כי זו מצטברת לכדי סכום הנמוך מקו העוני, תמונה הרחוקה מ"תעשיית קבצנות" (Adriaenssens & Hendrickx, 2011).

לבסוף, התפיסות השמרניות שהועלו בהליך זה כלפי אנשים בעוני מעוררות את השאלה כיצד היה הליך זה מתנהל בערוץ של בית משפט קהילתי, או דומה לו, המבוסס על ההכרה במקום המרכזי של תופעות של עוני והדרה בניהול ההליך המשפטי בהקשרים של אכיפת חוק, במקום באמצעות המסלול של המשפט הפלילי המסורתי-אדברסרי (ביניש ובלוטנר, 2019).

מפאת קוצר היריעה, לא נדון בשאלות חשובות נוספות שפסק הדין נוגע בהן, ובהן מקומה של מצוות הצדקה במרחב ציבורי יהודי-דתי כמו הכותל, העדפת מצוות התפילה על פני מצוות הצדקה, ההפלה של קיבוץ נדבות והענישה בה. מטרתו של מאמר זה היתה לבחון

את תהליך ההאָקְרָה, אשר על פי רוב הוא שקוף ומתקבל כטבעי בשיח, ועל כן הוא כלי חיוני בכל הערכה ביקורתית של מנגנוני הכוח החברתיים והתרבותיים, ובתוכם בתי המשפט הפליליים (Schwalbe et al., 2000).

מקורות

- ביניש, ד' ובלוטנר, ע' (2019). בתי משפט קהילתיים בישראל. **פרקליטות המדינה: משפט מפתח**, 179–189.
- דורון, א' (2008). העניים כ"אחר": עוני בישראל בשנות ה-2000. **ביטחון סוציאלי**, 77, 28–9.
- דורון, י', תותרי-ג'ובראן, מ', אנוש, ג' ורגב, ט' (2011). "עשור לידיד בית המשפט": ניתוח אמפירי של החלטות בתי המשפט. **עיוני משפט, לד'**, 667–706.
- הכהן, א' (תשע"ז). על הזכות לקבץ צדקה ולתתה ועל היכולת להגבילה מטעמים ראויים. **משרד המשפטים: פרשת השבוע**, 465.
- המוסד לביטוח לאומי (2019). **ממדי העוני והפערים החברתיים: דוח שנתי**.
- וייט, ל' (2009). הכפפה, כישורי הישרדות רטוריים ונעלי יום ראשון. **מעשי משפט, ב**, 119–131.
- זיו, נ' (2004). אי ציות, התנגדות וייצוג אנשים החיים בעוני: המקרה של פלישות לדור ציבורי. **דין ודברים, א**, 115–152.
- זיו, נ' (תשס"ה). משפט ועוני – מה על סדר היום: הצעה לאגינדה משפטית לעוסקים בייצוג אוכלוסיות החיות בעוני. **עלי משפט, ד**, 17–34.
- חוק העונשין**, התשל"ז-1977.
- טבקה, א' (2018). משפט פלילי ועוני: על אחרות חברתית כמנוף להכרה בהגנת העוני כסיג לאחריות פלילית. **המשפט ברשת: זכויות אדם**, 85, 19–40.
- מאוטנר, מ' (1998). שכל-ישר, לגיטימציה, כפייה: על שופטים כמספרי סיפורים. **פלילים, ז**, 11–76.
- פפו, ע' (2019, יולי). הפסול והפגיעה בביטוי של עוני בעקבות ע"פ (י-ם 18-01-11606) שוורץ נ' מדינת ישראל. **מבזקי הארות פסיקה**, 93, 5–22.
- קמיר, א' (1997). איך הרגה הסבירות את האשה: חוס דמם של "האדם הסביר" ו"הישראלית המצויה" בדוקטרינת הקנטור בהלכת אזואלוס. **פלילים, ו**, 137–185.
- קרומר-נבו, מ' (2000). "ידע מן החיים" לעומת "ידע אקדמי": המקרה של מקבלי גמלת הבטחת הכנסה. **ביטחון סוציאלי**, 58, 132–150.

- קרומר-נבו, מ' (2015). עבודה סוציאלית מודעת-עיוני: פרדיגמה חדשה לפרקטיקה עם משפחות בעוני. *חברה ורווחה, לה*(3), 301–321.
- קרומר-נבו, מ' (2022). *תקווה רדיקלית: פרקטיקה מודעת-עיוני בעבודה סוציאלית*. פרדס רמב"ם (2021), משנה תורה, ספר זרעים, הלכות מתנות עניים, פרק ט, ג.
- תירוש, י' (תשס"א). סיפור של אונס, לא יותר: על הפוליטיקה של ייצוג טקסטואלי – בע"פ 3031/98 מדינת ישראל נ' דן שבתאי. *משפטים, לא*(3), 579–622.
- Adriaenssens, S., & Hendrickx, J. (2011). Street-level informal economic activities: Estimating the yield of begging in Brussels. *Urban Studies, 48*(1), 23–40. <https://doi.org/10.1177/0042098009360688>
- Anti-Social Behaviour, Crime and Policing Act 2014*.
- Ajzenstadt, M., & Shapira, A. (2012). The socio-legal construction of otherness under a neo-liberal regime: The case of foreign workers in the Israeli criminal courts. *British Journal of Criminology, 52*(4), 685–704. <https://doi.org/10.1093/bjc/azs020>
- Braun, V., & Clarke, V. (2020). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qualitative Research in Psychology, 18*(3), 328–352. <https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238>
- Bullock, H. E., Wyche, K. F., & Williams, W. R. (2001). Media images of the poor. *Journal of Social Issues, 57*(2), 229–246. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00210>
- Cohen-Rimer, Y. (2022). Participation in welfare legislation: A poverty-aware paradigm. *Regulation and Governance, 17*(1), 83–102. <https://doi.org/10.1111/rego.12451>
- Dromi, S. M. (2012). Penny for your thoughts: Beggars and the exercise of morality in daily life. *Sociological Forum, 27*(2), 847–871. <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2012.01359.x>
- Foucault, M. (1969). *The archeology of knowledge*. Routledge.
- Fraser, N., & Gordon, L. (1994). A genealogy of dependency: Tracing a keyword of the US welfare state. *Signs, 19*(2), 309–336. <https://www.jstor.org/stable/3174801>
- Housman, A. W. (1990). Short review of past poverty law advocacy. *Clearinghouse Review, 23*(12), 1514–1521.
- Ivić, S., & Petrović, R. (2020). The rhetoric of othering in a time of pandemic: Labeling COVID-19 as a “foreign virus” in public discourse. *Kultura Polisa, 43*, 421–433.

- Katz, M. B. (1996). *In the shadow of the poorhouse: A social history of welfare in America*. Basic Books.
- Krumer-Nevo, M. (2009). From voice to knowledge: Participatory action research, inclusive debate and feminism. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(3), 279–295.
<https://doi.org/10.1080/09518390902835462>
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215, 19–25.
<http://www.jstor.org/stable/24931078>
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Polity Press.
- Lott, B. (2002). Cognitive and behavioral distancing from the poor. *American Psychologist*, 57(2), 100–110. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.57.2.100>
- McIntosh, I., & Erskine, A. (2000). “Money for nothing”? Understanding giving to beggars. *Sociological Research Online*, 5(1), 107–115.
<https://doi.org/10.5153/sro.449>
- Odudu, O. (2003). Retributivist justice in an unjust society. *Ratio Juris*, 16, 416–432. <https://doi.org/10.1111/1467-9337.00243>
- Pope Francis (2020, May 6). Pope at Audience: We are all beggars before God. *Vatican News*.
- Rainwater, L. (1970). Neutralizing the disinherited: Some psychological aspects of understanding the poor. In V. Allen (Ed.), *Psychological factors in poverty* (pp. 9–28). Markham Publishing Company.
- Riggins, S. (1997). The rhetoric of othering. In S. Riggins (Ed.), *The language and politics of exclusion: Others in discourse* (pp. 1–30). Sage Publications. *Safe Streets Act*, 1999, S.O. 1999.
- Schwalbe, M., Godwin, S., Holden, D., Schrock, D., Thompson, S., & Wolkomir, M. (2000). Generic processes in the reproduction of inequality: An interactionist analysis. *Social Forces*, 79(2), 419–453. <https://doi.org/10.1093/sf/79.2.419>
- Wegner, J. W., & Norchi, M. (2018). Regulating panhandling: Reed and beyond. *South Dakota Law Review*, 63, 579–647.